

Mgr Magdalena Cyrek

Katedra Teorii Ekonomii

Uniwersytetu Rzeszowskiego

Dylematy rozwoju w kierunku gospodarki typu usługowego opartej na wiedzy

TRENDY ROZWOJOWE WSPÓŁCZESNYCH GOSPODAREK

Rozwój sektora usługowego i tzw. serwicyzacja gospodarki są głównymi prawidłowościami współczesnej rzeczywistości. Kolejna – „trzecia fala” przekształceń społeczno-gospodarczych ma szerokie podłoże historyczno-dziejowe, jak i głęboki wymiar wyrażający się zmianami w kierunku społeczeństwa informacyjnego, przy rozwoju nowoczesnych technologii oraz gospodarki opartej na wiedzy.

Wśród zasadniczych zmian obserwowanych w procesie wykształcania się gospodarki nowej ery można wymienić¹:

- globalizację gospodarki światowej i integrację regionalną gospodarek (przejawiającą się w zacieśnianiu związków gospodarczych w wyniku coraz większej swobody przepływu dóbr i usług, kapitału oraz technologii),
- postępujące przesunięcie w układzie potęgi gospodarczej z Ameryki Północnej w kierunku państw basenu Oceanu Spokojnego,
- przechodzenie rozwiniętych społeczeństw do ery cywilizacji informacji (głównymi wyznacznikami są tu wzrost roli nauki i edukacji, wzrost znaczenia kapitału ludzkiego, przekształcenie się wiedzy w zasób produkcyjny, dynamiczny postęp naukowo-techniczny, rozwój nowych i wydajnych technologii informacyjnych, których koszty znacznie się obniżają, zasadnicze przeobrażenie działalności wszystkich sektorów, w tym rosnąca dominacja sektora usług – zarówno jako czynnika wzrostu PKB, jak i podstawowego obszaru zatrudnienia, rosnąca tendencja do nadmiaru i nadprodukcji w rolnictwie, a także w przemyśle wytwórczym, kształtowanie się nowych zawodów wymagających umiejętności gromadzenia, przetwarzania i wykorzystywania informacji),

¹ P. Sadler, *Zarządzanie w społeczeństwie postindustrialnym*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1997, s. 216; J. Kropiwnicki, *Polska wobec podstawowych wyzwań XXI wieku*, [w:] *Rozwój polskiej gospodarki. Perspektywy i uwarunkowania*, G. W. Kołodko (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2002, s. 94–95.

- zmiany zachodzące w obrębie wartości społecznych, w strukturze i funkcjach instytucji społecznych, szczególnie w rodzinie oraz w sposobie życia,
- procesy demograficzne i migracyjne powodujące zmiany w strukturze społecznej, w tym zatrudnienia i wiekowej (następuje wzrost przeciętnego trwania życia oraz udziału ludności w wieku produkcyjnym, co będzie powodowało narastające problemy w sferze wydatków socjalnych oraz nakładów na emerytury i ochronę zdrowia),
- dążenia do zachowania naturalnych walorów coraz bardziej zagrożonego środowiska i podejmowane działania poprawy jego jakości.

Są to czynniki, które będą wywierać decydujący wpływ na rozwój również polskiej gospodarki.

KONCEPCJE ROZWOJU SEKTORA TRZECIEGO

Zgodnie z teorią społeczeństwa postindustrialnego D. Bella w procesie rozwoju ludzkości można wyróżnić trzy główne fazy (preagrarną, agrarną i industrialną) związane z odmiennym układem czynników ekonomicznych, społecznych i technologicznych (tabela 1). Nowa era postindustrialna jest kolejnym etapem rozwojowym, a stopień zaawansowania przemian jest istotnym wyróżnikiem nowoczesnych społeczeństw i decyduje o poziomie i jakości życia. Wkroczenie w tę fazę wiąże się z rozwojem sektora usług jako podstawowej działalności gospodarczej.

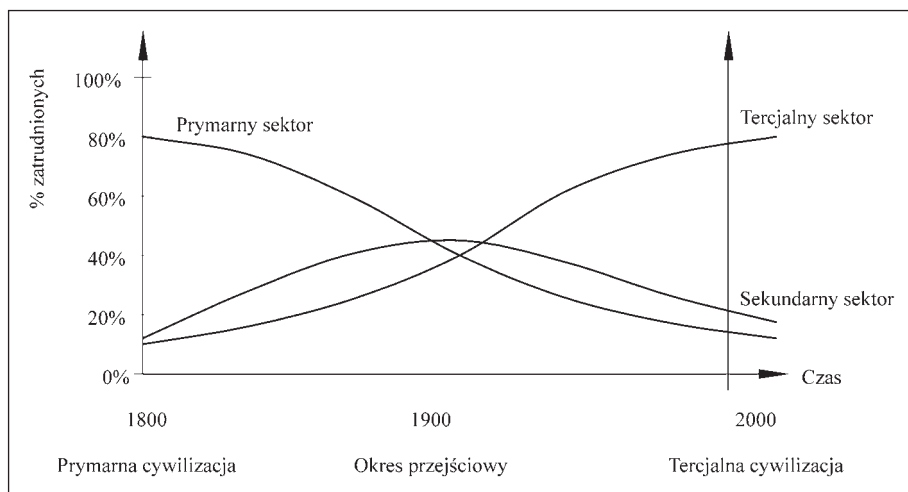
Tabela 1

Proces rozwoju ludzkości: teoria społeczeństwa postindustrialnego Daniela Bella

Stopień rozwoju (faza)	Znaczące wynalazki techniczne	Podstawowa działalność gospodarcza	Systemy społeczne	Periodyzacja
Preagrarna	—	Myślistwo, zbieractwo	Nieskomplikowane trybalne społeczeństwo nomadów	Początki rodzaju ludzkiego (2–4 mln lat)
Agrarna	Obróbka metali	Gospodarka rolna	Osady rolnicze	Ok. 7000 p.n.e.
Industrialna	Maszyna parowa	Wytwarzanie towarów	Miasta przemysłowe	Ok. 1800 roku naszej ery
Postindustrialna	Komputer	Usługi	Spółeczności podmiejskie	Rok 1965

Źródło: P. Sadler, *Zarządzanie w społeczeństwie postindustrialnym*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1997, s. 13.

Za prekursora trójsektorowej koncepcji gospodarki uznaje się F. Lista, który w procesie rozwoju wyróżnił 5 stadiów: dzikości, pasterstwa, rolnicze, rolniczo-przemysłowe, rolniczo-przemysłowo-handlowe. W ostatnim z tych etapów szeroko rozwinięta jest sfera usług, w tym handel, nauka, oświata i wychowanie. Koncepcję tę rozwijali A. Fisher, C. Clark i J. Fourastié, przyjmując różną metodologię podziału gospodarki w oparciu o (odpowiednio) dochodową elastyczność popytu (sektor trzeci charakteryzuje wskaźnik wyższy niż 1), charakter rezultatów pracy (w sektorze trzecim rezultaty pracy nie mogą być przedmiotem wymiany międzynarodowej), dynamikę postępu technicznego (w sektorze trzecim jest on słaby lub nie występuje). Pomimo odmiennych kryteriów podziału, wraz z postępującym rozwojem gospodarki zaobserwowali zbieżne tendencje zmniejszania się sfery rolnictwa, wzrostu, a następnie stabilizacji i spadku znaczenia sfery przemysłu i budownictwa oraz ciągłego wzrostu sfery usług. Wśród przyczyn tych zjawisk wskazywali na zmiany struktury spożycia i popytu (A. Fisher) lub zatrudnienia (C. Clark) oraz działanie postępu technicznego (J. Fourastié). Późniejsze analizy przemian struktury gospodarczej w układzie trójsektorowym opierały się o dezagregację sfery usług ze względu na heterogeniczność sektora trzeciego, któremu często nadawano charakter rezydualny². Niewątpliwie jednak wśród tendencji zachodzących we współczesnym świecie możemy wskazać na stopniową serwicyzację makrostruktury gospodarek.

Rysunek 1. Rozwój sektorów według J. Fourastiégo

Źródło: M. Daszkowska, *Usługi. Produkcja, rynek, marketing*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 23.

² M. Daszkowska, *Usługi. Produkcja, rynek, marketing*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 21–25.

Obserwowana obecnie szeroko rozumiana tofflerowska „trzecia fala” wiąże się z rewolucją postindustrialną, w trakcie której rozwija się technologia informatyczna, rośnie zatrudnienie w usługach oraz wzrasta rola wiedzy i informacji. Wylania się gospodarka, w której aktywność gospodarcza w coraz większym stopniu przejawia się w wytwarzaniu dóbr niematerialnych i obejmuje takie dziedziny, jak szkolnictwo, służba zdrowia, sektor świadczeń społecznych, usługi finansowe, przemysł turystyczny i hotelarski, usługi gastronomiczne, fryzjerskie, naprawy pojazdów mechanicznych czy rozrywka. W procesie „deindustrializacji” wzrasta znaczenie sektora trzeciego zarówno w tworzeniu dochodu narodowego, jak i zatrudnieniu³.

Przekształcenia społeczno-gospodarcze oznaczają nie tylko proces przemian społeczeństwa industrialnego w wyniku wąsko ujmowanej trzeciej fali, opierającej się o rozwój mikroelektroniki. Wskazuje się na falę czwartą, polegającą na rewolucji w sferze informacji dzięki upowszechnieniu Internetu. Kolejna piąta fala związana jest z międzynarodowymi przepływami kapitału, oznaczającymi również fuzje i przejęcia w skali światowej. Fala szósta zaś wiąże się z nowym paradygmatem rozwojowym, jakim jest gospodarka oparta na wiedzy (na potencjale intelektualnym). Ten etap przemian możliwy jest dzięki rozwojowi naukowo-technicznemu i oznacza wzrastającą rolę informacji, wiedzy i kwalifikacji, jako źródeł bogactw nie podlegających zużyciu w miarę ich użytkowania. Dzięki ogromnemu potencjałowi produktywności gospodarek bazujących na wiedzy i kapitale ludzkim, najwyżej rozwinięte społeczeństwa będą mogły przejść do modelu społeczeństwa czasu wolnego i rozrywki, a więc gospodarki z dominacją sfery usług⁴.

CZYNNIKI WZROSTU ZNACZENIA USŁUG

Dzisiejszy wysoki udział sektora usług w gospodarkach narodowych krajów wysoko rozwiniętych jest konsekwencją utrzymywania się znaczenia usług transportowych oraz łączności w drugiej połowie XX wieku, a także usług finansowych (bankowych i ubezpieczeniowych), wzrostu znaczenia dystrybucji (hurtowej i detalicznej), jak również szybkiego rozwoju usług biznesowych oraz informatycznych. Obok przewidywanego przez J. Fourastié oraz D. Bella rozwoju usług konsumpcyjnych, cechą charakterystyczną współczesnego sektora usług jest wzrost znaczenia usług produkcyjnych (biznesowych, logistycznych).

³ P. Sadler, *Zarządzanie...*, wyd. cyt., s. 41–42.

⁴ E. Mączyńska, *Ustrój gospodarczy w Polsce. Pułapki modelowe*, [w:] *Ekonomia i świat współczesny. Społeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, E. Mączyńska, P. Pysz (red.), Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2003, s. 197–198.

⁵ K. A. Kłosiński, *Międzynarodowy obrót usługowy*, Difin, Warszawa 2002, s. 14.

Zmienność roli usług jest konsekwencją przemian o charakterze demograficznym, społecznym, gospodarczym, technologicznym i politycznym, co związane jest bezpośrednio ze wskazywanymi już trendami rozwoju gospodarki światowej. Wydłużenie się średniej długości życia, a co za tym idzie wzrost liczby osób w wieku emerytalnym, przyczynia się do rozwoju usług związanych z wypoczynkiem, rozrywką i turystyką, pozwalających zagospodarować czas wolny ludzi starszych, a także usług medycznych i paramedycznych. Obserwowane migracje ludności, które spowodowały rozwój wielkich miast i regionów, oznaczają jednocześnie wzrost zapotrzebowania na usługi związane z infrastrukturą techniczną i społeczną (komunikacja, transport, administracja) oraz na inne usługi niezbędne do funkcjonowania społeczności (np. usługi kulturalne – kina, teatry itp.). Inny czynnik o charakterze społecznym, jakim jest wzrost liczby kobiet aktywnych zawodowo, spowodował rozwój produkcji łatwo i szybko przyrządzanych posiłków, usług gastronomicznych, wzrost popytu na usługi związane z opieką nad dziećmi oraz usługi pralnicze, rekreacyjne, naprawczo-konserwacyjne itp. Ogólne poprawienie się jakości życia społeczeństwa i wzrost zamożności w wyniku wzrostu dochodów rodzin (przy obserwowanym spadku liczebności rodzin oraz wzroście aktywności zawodowej kobiet), umożliwiło przeznaczenie części zwiększonego funduszu swobodnej decyzji na rozrywkę, sport, podróże, edukację i kulturę, a także przyczyniło się do wzrostu znaczenia usług handlu detalicznego, handlu nieruchomościami czy kosmetyczno-fryzjerskich. Następuje proces wykształcania się coraz bardziej wyrafinowanych potrzeb. Dzięki uzyskaniu możliwości swobodnego przemieszczania się, wiele osób porównuje usługi świadczone w kraju i za granicą oraz domaga się większego ich zróżnicowania, a także poprawy jakości. Wzrastają również aspiracje ludzi, którzy domagają się poszerzenia zakresu usług edukacyjnych i kulturalnych, aby móc rozwijać umiejętność konkurencyjności z innymi na rynku pracy. Rzeczywistość, w której decydującymi zasobami stają się wiedza oraz kapitał ludzki, wymusza doskonalenie kwalifikacji koniecznych dla nowej technologii oraz nowej organizacji pracy.

Jedną z głównych zmian o charakterze gospodarczym wpływających na rozwój sfery usługowej jest szeroko ujmowany proces globalizacji. Jego efektem jest m. in. wzrost strumienia dóbr, osób, płatności oraz informacji przekazywanych pomiędzy firmami oraz regionami, co jest możliwe dzięki wprowadzeniu nowych technologii komputerowych. Rosnąca liczba informacji, które są zbierane, przechowywane, analizowane oraz rozdzielane wymaga ujęcia w wyspecjalizowane instytucjonalne formy usługowe. Postęp technologiczny w zakresie komunikacji i przemieszczania się przyczynia się do rozwoju sektora usług turystycznych i transportowych. Wzrost zawilości, komplikacji, wąska specjalizacja poszczególnych dziedzin gospodarki, a także wzrost interwen-

cjonizmu państwowego oraz regulacji zmusza przedsiębiorców do korzystania z usług w dziedzinie doradztwa finansowego (podatkowego, rachunkowości, księgowości i kontroli ksiąg) i prawnego oraz usług innych specjalistów, którzy dokonują analizy sytuacji oraz stwarzają instytucjonalno-prawnie wymaganą dokumentację. Umiedzynarodowienie rynku powoduje, że firmy muszą w coraz większym stopniu korzystać z usług badania rynku, rekrutacji pracowników, prac badawczo-rozwojowych oraz wzmagać wysiłki marketingowe, gdyż wzrastająca konkurencja czyni koniecznym projektowanie innowacji oraz postępu technologicznego tak w zbiorze produktów (usług), jak i w sferze procesów ich wytwarzania. Obserwowana tendencja poprawy wydajności i wzrost produkcji towarów pociągają za sobą rozwój usług uzupełniających (np. transportowych, ubezpieczeniowych, bankowych), składających się na produkt rozszerzony lub inaczej – na pakiet usług logistycznych. Udoskonalenia technologiczne i znaczna dywersyfikacja ofert w sferze usług bankowych oraz ubezpieczeniowych przyczyniają się do upowszechnienia korzystania z usług organizacji zabezpieczających płynność finansową oraz zapewniających bezpieczeństwo finansowe. Wraz z rozwojem gospodarczym następują także zmiany w obrębie samego sektora usługowego. Jego unowocześnienie w miarę postępu techniki, umożliwia wzrost wydajności pracy w tym sektorze i przyczynia się do zaistnienia nowych rodzajów usług (np. telewizja satelitarna, usługi międzybankowe świadczone za pośrednictwem satelitów), a także podnosi jakość świadczonych usług. Zauważyć można wzrost specjalizacji usług, a co za tym idzie rozwój wyspecjalizowanych firm usługowych (np. powstanie firm specjalizujących się w przewozach towarów, wyodrębnienie się spedycji z transportu, wąska specjalizacja w usługach ubezpieczeniowych). Kumulacja ogółu wymienionych czynników powoduje wzrost zapotrzebowania na funkcje ogólnego zarządzania związanego z wyborem strategii, planowaniem, organizowaniem, koordynacją oraz kontrolą na wszystkich poziomach działalności. Pojawia się przy tym tendencja do eksternalizacji tych usług.

Dodatkowo na zmianę miejsca zajmowanego przez usługi w gospodarce oddziałują czynniki sfery prawodawstwa i przemiany polityczne. Postępujące procesy integracyjne, w tym w obrębie Unii Europejskiej, oznaczają przyjęcie zasady swobodnego przepływu usług, a więc liberalizację usług finansowych, harmonizację kontroli banków i ubezpieczeń, a także otwarcie rynków usług transportowych i telekomunikacyjnych. Główną przesłanką rozwoju jest zaś zapewnienie trwałego zrównoważonego postępu ekonomiczno-społecznego, w którym to procesie ważną rolę odgrywają usługi⁶.

⁶ Rozdział w oparciu o: M. Daszkowska, *Usługi. Produkcja, rynek, marketing*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 77–79; A. Fazlagić, *Zatrudnienie w usługach*, [w:] *Transformacja*

USŁUGOWA OPCJA ROZWOJU GOSPODARCZEGO

Brak wcześniejszego rozpoznania występujących współcześnie w gospodarce światowej trendów rozwojowych spowodował, że kraje europejskie doświadczają narastającego problemu bezrobocia. Jest ono związane z niedostosowaniem strukturalnym gospodarek zarówno w układzie sektorowym, jak i pod względem kierunków i poziomu wykształcenia ludności. Problem ten dotyczy w jeszcze większym stopniu gospodarki Polski, która pozostaje opóźniona rozwojowo względem krajów Unii Europejskiej i przechodzi okres głębokiej restrukturyzacji. Bezrobocie obejmuje około 17,8% społeczeństwa (dane dotyczące lipca 2003 r.)⁷, co oznacza ogromne marnotrawstwo kapitału ludzkiego i znaczne koszty społeczne.

Struktura wytwarzania PKB również odbiega od standardów unijnych. Pomimo faktu, że proces transformacji przyniósł znaczny wzrost roli usług – w 1995 r. stanowiły one 54% PKB, zaś w 2000 r. już 62% – to jednak przeciętny udział usług w tworzeniu PKB w krajach Unii Europejskiej jest wciąż wyższy i w 2000 r. wyniósł 72%⁸. Polska jest krajem o wyjątkowo wysokim udziale tzw. sektorów wrażliwych (zaliczono tu przemysł włókienniczy, odzieżowy, włókien syntetycznych, samochodowy, okrętowy, górnictwo węglowe i transport kolejowy oraz uwzględniając specyfikę gospodarki w Polsce rolnictwo, przemysł zbrojeniowy, przemysł taboru kolejowego i eksploatację innych surowców poza węglem, głównie siarki). Są to przemysły i dziedziny, które nie wytrzymają konkurencji zagranicznej w warunkach w pełni otwartego rynku. Z reguły należą one do dziedzin przestarzałych technologicznie, o niepełnym wykorzystaniu mocy produkcyjnych z powodu gasnącego popytu na towary i usługi wytwarzane w tych dziedzinach. W roku 1996 na sektor ten przypadało 34,3% ogółu zatrudnionych w gospodarce Polski. W krajach najwyżej rozwiniętych ich udział nie przekracza 5% ogółu zatrudnionych, w tym w UE średnio mieści się w granicach 10–12%⁹. Świadczy to o konieczności rozwoju sektorów nowoczesnych o charakterze przyszłościowym, do których należy większość sekcji usługowych.

w usługach. Sektor usług w Polsce w latach 1990–1999, K. Rogoziński (red.), Zeszyty Naukowe 9, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2001, s. 77; K.A. Kłosiński, *Międzynarodowy...*, wyd. cyt., Difin, Warszawa 2002, s. 14-16.

⁷ J. Lonczak, *Ubyło bezrobotnych*, [w:] „Nowiny” Nr 164 (16061) z dnia 25 sierpnia 2003 r., s. 18.

⁸ *Polska w Unii Europejskiej. Nasze warunki członkostwa*, Biuro ds. Referendum Europejskiego KPRM, Warszawa 2003, s. 19.

⁹ A. Karpiński, *Polityka strukturalna państwa – modernizacja struktury gospodarczej kraju do roku 2020*, [w:] *Strategia rozwoju Polski do roku 2020*, Tom II, Studia eksperckie na temat 20-lecia 2001–2020, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2000, s. 99.

Struktura zatrudnienia i wytwarzania PKB oznacza nieuchronność zjawiska restrukturyzacji, a co za tym idzie pojawienia się szeregu problemów związanych z przekształceniami w kierunku gospodarki typu usługowego, w tym bezrobocia o charakterze strukturalnym i załamania wzrostu gospodarczego, a także problemów bilansu płatniczego. Głęboka restrukturyzacja oznacza upadek wielu dziedzin wytwarzania, w tym zwłaszcza przemysłu ciężkiego (m.in. górnictwa, hutnictwa) i likwidację wielu zawodów związanych z dotychczasową strukturą produkcji. Modernizacja struktury kwalifikacji osób zatrudnionych w gospodarce powinna wyrazić się dynamicznym wzrostem zatrudnienia w tzw. zawodach nowoczesnych, których udział w 1996 r. wyniósł zaledwie 11,3% ogółu zatrudnionych¹⁰, a także ogólną tendencją do serwicyzacji struktury zatrudnienia. Przemiany te, połączone z rozwojem nowoczesnych sektorów, w tym sfery usług oraz wysokiej technologii, niewątpliwie przyczynią się do unowocześnienia polskiej gospodarki. Sugeruje się przy tym pomoc państwa wobec osób bezrobotnych i zagrożonych zwolnieniami w zakresie przekwalifikowania i zdobywania nowych umiejętności. Wskazuje się jednocześnie, że Polska mogłaby ominąć kolejny etap industrializacji i dokonać gardinierowskiego „żabiego skoku” w kierunku społeczeństwa postindustrialnego. Byłoby to możliwe dzięki wykorzystaniu obecnego poziomu rozwoju naukowo-technicznego krajów bogatszych. Pojawia się tutaj jednak zagrożenie przemieszczenia negatywnych zjawisk społeczno-gospodarczych, w tym przestarzałych technologii, z krajów silniejszych ekonomicznie¹¹.

Konieczne wydaje się więc przyjęcie usługowej opcji rozwoju gospodarczego, która zmierza do¹²:

- intensyfikacji przepływu czynników wytwórczych (zatrudnienia oraz środków finansowo-rzeczowych) do sfery usług,
- wzrostu udziału usług w tworzeniu PKB (także udziału w strukturach zatrudnienia, nakładów inwestycyjnych oraz majątku trwałego),
- wzrostu roli usług we współpracy gospodarczej z zagranicą,
- wzrostu wzajemnej zależności (wzajemnego wspomagania) między sferą produkcji a sferą usług,
- wzrostu rozmiarów infrastruktury usługowej, a tym samym dostępności do podmiotów (bądź elementów sieci) świadczących usługi,
- wzrostu udziału usług w strukturze konsumpcji oraz ich wpływu na jakościowe zmiany tej struktury.

Polsce szczególnie potrzebny jest rozwój tych rodzajów usług, które podnoszą konkurencyjność i modernizują strukturę jej produkcji. Są to przede wszystkim

¹⁰ Tamże, s. 116.

¹¹ E. Mączyńska, *Ustrój gospodarczy...*, wyd. cyt., s. 199.

¹² K. A. Kłosiński, *Międzynarodowy...*, wyd. cyt., s. 13.

usługi związane z technologiami informacyjnymi, marketingiem i obsługą firm¹³. Biorąc pod uwagę obecne możliwości oraz uwarunkowania naturalne polskiego rynku, Polska wobec integracji z UE mogłaby zwiększyć swoje udziały w zakresie¹⁴:

- usług transportowych – z uwagi na duży potencjał przewozowy oraz korzystne położenie geograficzne,
- wąskiej grupy usług wysoko wyspecjalizowanych – ze względu na wysokie umiejętności fachowe polskich specjalistów i ich relatywnie niskie płace (np. renowacje zabytków),
- usług budowlanych – z uwagi na dotychczas uzyskane doświadczenia i znaczący potencjał wykorzystujący m. in. niższe koszty siły roboczej,
- innych usług profesjonalnych, np. programowania, wzornictwa itp.,
- usług turystycznych – przystąpienie Polski do UE powinno spowodować wzrost przyjazdów do Polski i stopniowy rozwój turystyki,
- usług związanych z kulturą.

Niezbędny jest również wzrost poziomu wykształcenia, gdyż pracownicy zatrudniani w firmach nowej ery, w znacznym stopniu o charakterze usługowym, muszą odznaczać się wyższymi kwalifikacjami niż ubiegający się o pracę w tradycyjnych dziedzinach, jakimi są przemysł czy rolnictwo. Tymczasem obecny poziom wykształcenia wciąż odbiega od poziomu krajów UE, choć zaobserwować można pozytywne tendencje wzrostu liczby osób z wykształceniem wyższym i średnim.

Tabela 2

Ludność w wieku 15 lat i więcej według poziomu wykształcenia w latach 1988 i 2002

Poziom wykształcenia (w %)	Wyższe	Średnie i policealne	Zasadnicze zawodowe	Podstawowe ukończone	Podstawowe nieukończone i bez wykształcenia szkolnego	Nieustalony poziom wykształcenia
1988	6,5	24,7	23,6	38,8	—	6,5
2002	10,2	32,6	24,1	28,2	2,8	2,1

Źródło: *Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002*, GUS, Warszawa 2003, s. 27.

Sytuacja niskiego, wobec zmian gospodarczych, poziomu wykształcenia stwarza barierę w absorpcji bezrobocia, ale jednocześnie powoduje proces intensyfikacji inwestycji w kapitał ludzki. Wytwarza przy tym wtórny rynek

¹³ A. Karpiński, *Polityka strukturalna...*, wyd. cyt., s. 97.

¹⁴ *Polska w Unii...*, wyd. cyt., s. 19–20.

na usługi edukacyjne (szkoły językowe, kursy zawodowe, szkoły biznesu, czy wreszcie szkolnictwo wyższe), co jest procesem niemal narzuconym przez wymagania rynku pracy. Jednocześnie może ujawniać szereg nierówności społecznych, szczególnie na polu dostępu do edukacji wobec postępującej komercjalizacji tych usług i ograniczonych nakładów edukacyjnych ze strony państwa. W 2001 r. wydatki publiczne na oświatę i wychowanie wyniosły zaledwie 4,59% PKB¹⁵, a na szkolnictwo wyższe 0,89% PKB¹⁶. W obliczu obserwowanych zmian celowe wydaje się podniesienie poziomu tych wydatków, co jednak napotyka ograniczenia budżetowe, szczególnie przy obecnym stanie finansów publicznych. Stworzenie przez państwo adekwatnego do potrzeb społecznych systemu edukacji jest niestety wciąż celem odległym. Dlatego też proces inwestycji w kapitał intelektualny pozostaje w sferze indywidualnej, co wobec pauperyzacji znacznej części społeczeństwa przyczynia się do pogłębiania nierówności i marginalizacji. Przejawem oddziaływania sfery dochodowej również na problematykę edukacji jest fakt, że w roku szkolnym 2000/2001 17,4% gospodarstw domowych ze względów materialnych zrezygnowało lub ograniczyło wysyłanie dzieci na zajęcia dodatkowe, 12,5% zrezygnowało z korepetycji, 16,5% ograniczyło lub zawiesiło wpłaty w szkołach publicznych (np. na komitet rodzicielski), 6,7% zrezygnowało z posiłków dla dzieci, a 10,2% z zakupu podręczników¹⁷. Pojawia się więc postulat likwidowania barier w dostępie do edukacji, m. in. poprzez system stypendiów i wsparcia rodzin najuboższych, szczególnie z obszarów wiejskich.

Innym aspektem problematyki wydatkowania środków publicznych jest konieczność wdrażania nowoczesnych rozwiązań technologicznych, kreowania innowacji i upowszechniania postępu technicznego w gospodarce podążającej w kierunku typu usługowego, co w bezpośredni sposób związane jest z nakładami na badania naukowe i prace rozwojowe. Tymczasem według danych Komitetu Badań Naukowych nakłady budżetowe na naukę zmniejszyły się z 0,758% PKB w 1991 r. do 0,424% w 2001 r. Natomiast udział środków pozabudżetowych (podmiotów gospodarczych i ze źródeł zagranicznych) utrzymuje się na poziomie około 0,3%. Proporcje te są odwrotne jeśli chodzi o UE, gdyż w krajach tych główne źródło finansowania badań stanowią środki pozabudżetowe. Zmiana sytuacji w tym zakresie wymaga działań systemowych na rzecz poprawy zdolności przedsiębiorstw do samofinansowania i rozwoju oraz pozyskiwania środków, w tym również ze źródeł zagranicznych, na przedsięwzięcia

¹⁵ *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2001/2002*, GUS, Warszawa 2002, s. XXVI.

¹⁶ *Szkoły wyższe i ich finanse w 2001 r.*, GUS, Warszawa 2002, s. 566.

¹⁷ *Zróżnicowanie warunków życia ludności w Polsce w 2001 r.*, Raport analityczny z badania ankietowego, GUS Departament Statystyki Społecznej, Warszawa 2002, s. 74.

innowacyjne¹⁸. Proponowanym rozwiązaniem może być wprowadzenie zachęt dla przedsiębiorców do inwestowania w kapitał ludzki, np. w postaci ulg inwestycyjnych na dokształcanie pracowników oraz w prace badawczo-rozwojowe.

Wraz z rozwojem gospodarczym rośnie zapotrzebowanie na wiedzę, a pracodawcy podnoszą wymagania wobec pracowników, oczekując coraz wyższych kwalifikacji. Przy tym każda z sekcji sektora trzeciego, który stwarza potencjalne możliwości zatrudnienia, charakteryzuje się innym przygotowaniem zawodowym pracowników, co wymaga znacznej elastyczności uczestników rynku pracy i ogólnie wysokiego poziomu kwalifikacji. Szczególnie korzystna staje się więc obserwowana tendencja poprawy jakości czynnika pracy w gospodarce, o której świadczy wzrost wskaźników skolaryzacji, zwłaszcza na poziomie wyższym i średnim, wzrost liczby studentów w przeliczeniu na 10 tysięcy mieszkańców oraz wynikające stąd zmiany struktury pracujących według wykształcenia. Według danych GUS, wśród pracujących wzrósł udział pracowników z wykształceniem wyższym (z 11,4% w listopadzie 1995 r. do 15,6% w IV kwartale 2001 r.), policealnym i średnim zawodowym (z 27,9% do 29,8%), średnim ogólnokształcącym (z 6% do 6,8%) oraz nieznacznie z wykształceniem zasadniczym zawodowym (z 33,5% do 33,9%), a obniżył udział osób z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym (z 21,2% do 13,9%)¹⁹. W 1996 r. wśród absolwentów szkół wyższych, którzy podjęli zatrudnienie w gospodarce narodowej, aż 71,6% znalazło pracę w sektorze usług. Najwięcej osób zatrudniono w sekcjach edukacja (25,3%) oraz ochrona zdrowia i opieka socjalna (13,9%), co wiąże się z wysokimi kwalifikacjami potrzebnymi w tego typu usługach²⁰. Jednocześnie poziom bezrobocia osób o niskim wykształceniu jest w Polsce o 60% wyższy niż osób o wysokim wykształceniu²¹. Dane te podkreślają znaczenie inwestycji w człowieka w procesie transformacji ku gospodarce usług. Ważną rolę, obok wydatków gospodarstw domowych, powinny odgrywać również nakłady na szkolenia zatrudnionego personelu, ponoszone przez pracodawców, pragnących uzyskać przewagę konkurencyjną.

Rozwój nowej cywilizacji polega na zastępowaniu starych zawodów, wymagających znacznego udziału pracy fizycznej, zawodami nowymi, w tym w sferze usług, wymagającymi dużego udziału informacji i wiedzy oraz wykorzystującymi w coraz większym stopniu narzędzia technik informacyjnych. Następuje więc stopniowa dematerializacja pracy. Prawo inercji i społeczne

¹⁸ *Polska 2002. Raport o stanie gospodarki*, Ministerstwo Gospodarki, Departament Analiz i Prognoz, Wydawnictwo i Zakład Poligrafii Instytutu Technologii Eksploatacji, Warszawa 2002, s. 57–58.

¹⁹ Tamże, s. 237.

²⁰ A. Fazlagić, *Zatrudnienie w usługach*, [w:] *Transformacja...*, wyd. cyt., s. 92–93.

²¹ J. Bielecki, *Tylko co drugi Polak pracuje*, [w:] „Rzeczpospolita” nr 44 (6424) z dnia 21.02.2003, s. A5.

opory adaptacyjne odnośnie do kształtowania nowych zawodów oraz zmian systemów edukacyjnych są głównym czynnikiem ograniczającym szybkość rozwoju nowej cywilizacji. Zachodzące zmiany wywołują rozwarstwienie społeczne. Nowe technologie powodują możliwości bogacenia się tych, którzy potrafią je wykorzystać. Warunkiem powodzenia rozwoju jest więc innowacyjność ludzka w wynajdywaniu nowych zawodów, które pozwolą na zatrudnienie większości społeczeństwa. Głębokie zmiany zawodów powodować będą wzrost popytu na edukację wszystkich szczebli, a w szczególności edukację wyższą i podyplomową edukację ustawiczną²². Ciągły postęp technologiczny i związany z nim rozwój sektora usług oznaczać będzie trwałą konieczność poszukiwania nowych rozwiązań, a co za tym idzie ponoszenia nakładów na rozwój nauki. Bardzo istotna staje się zatem rola państwa w niwelowaniu barier w dostępie do wiedzy i wyrównywaniu szans oraz pobudzaniu społecznej aktywności. Konieczna wydaje się również zmiana podejścia do nakładów edukacyjnych i traktowanie ich przez wszystkich uczestników procesu gospodarowania (państwo, gospodarstwa domowe i pracodawców) jako długookresowych inwestycji w kapitał ludzki. Ważne jest też zapewnienie możliwości zwrotu z inwestycji w kapitał ludzki poprzez stwarzanie perspektyw zatrudnienia na korzystnych zasadach osób o wysokim poziomie intelektualnym. Niespełnienie tego warunku może oznaczać olbrzymie straty społeczne ze względu na nasilające się, szczególnie wobec unijnej zasady swobody przepływu osób, zjawisko „drenażu mózgów”. Należy przy tym pamiętać, że kapitał ludzki odgrywa ogromną rolę w rozwoju całej gospodarki, a wszelkie zaniedbania w tej sferze mogą znacznie ograniczać jej potencjał (tabela 3).

Zarysowane dylematy rozwoju w kierunku gospodarki typu usługowego opartej na wiedzy, wskazują na istotną rolę państwa w ograniczaniu pojawiających się problemów społeczno-gospodarczych, w tym bezrobocia strukturalnego czy marginalizacji jednostek wobec pogłębiających się nierówności głównie o charakterze dochodowym i łagodzeniu trudności transformacyjnych, szczególnie związanych ze zmianą struktur wytwarzania. Jest to możliwe m. in. poprzez stwarzanie warunków rozwoju kapitału ludzkiego, który ma ogromny wpływ na procesy zachodzących przekształceń, gdyż poprzez własną innowacyjność, przedsiębiorczość i elastyczność w działaniu przyczynia się do przyspieszenia wzrostu gospodarczego.

²² A.P. Wierzbicki, *Wpływ megatrendów cywilizacji informacyjnej na sytuację w Polsce*, [w:] *Strategia rozwoju Polski do roku 2020, Tom 1, Diagnoza ogólnych uwarunkowań rozwojowych*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 2000, s. 59–61.

Tabela 3

Wpływ kapitału ludzkiego na rozwój społeczno-gospodarczy

Pozytywny wpływ na rozwój	Negatywne skutki niedoinwestowania
Wzrost innowacyjności i konkurencyjności gospodarek i społeczeństw, ich zdolności do wdrażania światowych osiągnięć naukowych, technicznych, organizacyjnych, kulturowych itp.	Stagnacja, a nawet regres gospodarczy
Korzystne oddziaływanie na przemiany instytucjonalne oraz modernizację struktur różnego rodzaju	Powstanie luki cywilizacyjnej, edukacyjnej, kulturowej i in.
Sprzyjanie kształtowaniu nowoczesnej infrastruktury techniczno-organizacyjnej, informatycznej, socjalnej itp.	Szkodliwa dla społeczeństwa i gospodarki danego kraju emigracja kapitału kwalifikacyjnego, utrata renty z tytułu wykształcenia, nie mówiąc o skutkach biologicznych, kulturowych itp.
Sprzyjanie rozpowszechnianiu się nowoczesnych wzorców konsumpcji, jakości życia, wzorców etycznych	Ujawnienie się zjawiska alienacji wytwórców oraz alienacji społeczno-politycznej

Źródło: T. Bal-Woźniak, *Kreowanie kapitału intelektualnego jako forma przeciwdziałania marginalizacji jednostki*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, Zeszyt Nr 1, M. G. Woźniak (red.), Uniwersytet Rzeszowski, Katedra Teorii Ekonomii, Rzeszów 2003, s. 148.

LITERATURA

- Bal-Woźniak T., *Kreowanie kapitału intelektualnego jako forma przeciwdziałania marginalizacji jednostki*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, Zeszyt Nr 1, M. G. Woźniak (red.), Uniwersytet Rzeszowski, Katedra Teorii Ekonomii, Rzeszów 2003.
- Bielecki J., *Tylko co drugi Polak pracuje*, [w:] „Rzeczpospolita” nr 44 (6424) z dnia 21.02.2003, s. A5.
- Daszkowska M., *Usługi. Produkcja, rynek, marketing*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
- Fazlagić A., *Zatrudnienie w usługach*, [w:] *Transformacja w usługach. Sektor usług w Polsce w latach 1990–1999*, K. Rogoziński (red.), Zeszyty Naukowe 9, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2001.
- Karpiński A., *Polityka strukturalna państwa – modernizacja struktury gospodarczej kraju do roku 2020*, [w:] *Strategia rozwoju Polski do roku 2020*, Tom II, Studia eksperckie na temat 20-lecia 2001–2020, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 2000.
- Kłosiński K. A., *Międzynarodowy obrót usługowy*, Difin, Warszawa 2002.
- Kropiwnicki J., *Polska wobec podstawowych wyzwań XXI wieku*, [w:] G. W. Kołodko (red.), *Rozwój polskiej gospodarki. Perspektywy i uwarunkowania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2002, s. 94-95.
- Lonczak J., *Ubyło bezrobotnych*, [w:] „Nowiny” Nr 164 (16061) z dnia 25 sierpnia 2003, s. 18.

- Mączyńska E., *Ustrój gospodarczy w Polsce. Pułapki modelowe*, [w:] *Ekonomia i świat współczesny. Społeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, Mączyńska E., Pysz P. (red.), Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2003.
- Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2001/2002*, GUS, Warszawa 2002.
- Polska 2002. Raport o stanie gospodarki*, Ministerstwo Gospodarki, Departament Analiz i Prognoz, Wydawnictwo i Zakład Poligrafii Instytutu Technologii Eksploatacji, Warszawa 2002.
- Polska w Unii Europejskiej. Nasze warunki członkostwa*, Biuro ds. Referendum Europejskiego KPRM, Warszawa 2003.
- Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002*, GUS, Warszawa 2003.
- Sadler P., *Zarządzanie w społeczeństwie postindustrialnym*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1997.
- Szkoły wyższe i ich finanse w 2001 r.*, GUS, Warszawa 2002.
- Wierzbicki A.P., *Wpływ megatrendów cywilizacji informacyjnej na sytuację w Polsce*, [w:] *Strategia rozwoju Polski do roku 2020, Tom 1, Diagnoza ogólnych uwarunkowań rozwojowych*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 2000.
- Zróżnicowanie warunków życia ludności w Polsce w 2001 r.*, Raport analityczny z badania ankietowego, GUS Departament Statystyki Społecznej, Warszawa 2000.

Dilemmas of Development into Service-Type Economy Based on Knowledge

Summary

Among trends observed in modern, globalising economies there should be pointed mutually intermingling tendencies of transformation into knowledge-based economy with developed sector of services and creation of informative society. The sector of services becomes the field that creates chances for limiting problem of unemployment and for rising quality of life. However, transformation of structure of economy is connected with a period of deep restructuring in the sphere of production and employment. Hence, a role of government that creates conditions for adaptation to new reality, where more and more important becomes human capital, becomes crucial.